

УДК 82.091:159.923.1

ББК 83в6

ВИЯВ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ У ТВОРАХ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА РОБЕРТА БЕРНСА

А. М. Мартинець

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
кафедра світової літератури; 76000, м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57; тел. 0(342+) 59-60-63*

Стаття присвячена аналізу творчості Т. Шевченка та Р. Бернса через призму звернення їх до історичної минувшини та пошуку в ній підтримки у становленні національної свідомості авторів.

***Ключові слова:** національна самосвідомість, поезія, історична минувшина.*

Один із найвідоміших синів українського народу, геніальний поет, великий мислитель Тарас Григорович Шевченко займає почесне місце не тільки в національній, але й у світовій літературі XIX століття. Усе його життя, всі помисли, аж до останнього подиху, спрямовані на служіння народові. Шевченку за правом належить одне з чільних місць серед найбільших патріотів усіх часів і народів. Та він не один такий у світовому красному письменстві. Такою ж любов'ю до своєї вітчизни, що наповнювала душу нашого Кобзаря, повнилася сутність великого шотландського поета Роберта Бернса.

Обидва митці захищали свободу і незалежність своєї батьківщини, честь і гідність рідного народу. Кожний із них відіграв величезну роль у розвитку національної самосвідомості українських та шотландських співвітчизників.

Для обох художників слова боротьба за свободу свого народу була водночас боротьбою за волю усіх пригноблених. І це письменники робили великою, геніальною силою своїх поетичних творів. Їхні патріотичні ідеї зросли на життєдайному ґрунті багатовікової боротьби з, одного боку, українського, з іншого – шотландського народу за свою незалежність, проти соціального і національного гніту.

Аналізуючи творчість Т. Шевченка, інший геній українського художнього слова Іван Франко підкреслив, що у своїх історичних поемах Шевченко заклав «основи історичної мудрості, яка в нього набагато глибша і вільніша, ніж у сучасних йому українських істориків» [12]. І далі Каменярь зазначає, що український пророк «основується свідомо та твердо на любові до всіх людей, на бажанні загальнолюдського братерства, на прихильності до всіх пригноблених і покривджених, між котрими перша і найближча серцю поета його рідна Україна» [12, с. 13].

Такої ж оцінки заслуговує і Р. Бернс. А. Богорідченко зазначає, що нація завдячує йому власною самоідентифікацією, становленням своєї мови, адже тривалий час цей народ жив у тіні Англії, й лише Бернс довів, що шотландська мова – повноцінне явище, а не діалект англійської [3].

Закутий у кайдани пригноблення, запроданий своїми ж, український як і шотландський народ, постійно поривався до волі. Дух нескореності, протесту, опору гнобителям не згасав ніколи. Незгасимою була і його ненависть до всіх тих, хто виступав зрадником, посібником у поневоленні рідного краю. Звідси й віра митців у свій народ, в його світле майбутнє, в те, що «на оновленій землі врага не буде, супостата, а буде син, і буде мати, і будуть люди на землі» [14]. І ці люди будуть національно свідомими громадянами з чітко виявленими ідентифікаціями ментальних ознак.

Великий вплив на формування світогляду Шевченка мав його дід Іван, який знав багато переказів, казок, пісень. Довгими зимовими вечорами розповідав він онукам про славних запорізьких козаків, про ватажків селянських повстань, про Богдана Хмельницького. В Моринцях справжнім святом ставав прихід мандрівних кобзарів. Все почуте у дитинстві глибоко запало в душу поета, а потім, у години самотності і туги за Україною, приходило на пам'ять і виливалося у вірші та поеми.

Згодом Шевченко відчував своє призначення: розповісти українському народові складну й героїчну історію його землі. Він сам напише: *«Возвеличу малих отих рабів німих! Я на сторожі коло їх поставлю слово»*. Тому його творчість пов'язана передусім з історією України: її славної доби козаччини, гетьманщини, гайдамаччини, багатовікової боротьби українців проти іноземних поневолювачів. Герої його творів — «святі месники», бо повстають проти антинародної влади й соціальної несправедливості, захищають бідних і гноблених.

Любов до своєї рідної землі у Бернса виховував батько. Саме він навчав своїх дітей читати, писати, рахувати, розповідав їм про географію та історію.

А вже потім, мандруючи країною, поет поглиблює свої знання про свій рідний край, його історію та героїчне минуле нескорених горців. Саме там у Бернса формується ряд запитань, відповіді на які він буде шукати все своє життя. Серед них і запитання, яке у свій час поставить і український автор: хто ми є, звідки пішли і що нас чекає?

У пошуках відповіді на запитання: *«Чия правда, чия кривда І чії ми діти»* Шевченко свідомо звертається до минувшини. Героїчне минуле України привертає увагу молодого поета не саме по собі, а як засіб для піднесення патріотичного почуття:

*Україно, Україно!
Серце моє, ньєчко!
Як згадаю твою долю,
Заплаче серденько! («Тарасова ніч»).*

Минуле надзвичайно важливе для обох поетів. Воно слугує квінтесенцією надії, джерелом незламності духу, яка підтримує у найтяжчу хвилину знедолених і гнаних у таких далеких, але близьких за історією країнах. І зовсім не випадково відвідавши Стирлінг, давню резиденцію шотландських королів, Р. Бернс написав (цитую в російському перекладі. – А.М.):

*Когда-то Стюарты владели этим тронном,
И вся Шотландия жила по их законам.
Теперь без кровли дом, где прежде был престол...*

Перебуваючи у далекому Петербурзі, вотчині царської сім'ї, з-під пера Т. Шевченка з'являються рядки суголосні бернсіньким:

*Було колись – в Україні
Ревіли гармати;
Було колись – запорожці
Вміли панувати
Панували, добували
І славу, і волю;
Минулося – осталися
Могили на полі.*

Звертаючись до героїчної козацької минувшини, Шевченко не тільки черпає сили з неї, не тільки намагається утвердити її, але і сам підживлюється показаними в історіях долями про Тараса Трясила, Івана Підкову, Івана Гонту, Максима Залізняка, Богдана Хмельницького, Петра Конашевича (Сагайдачного), Івана Богуна та інших.

Історії про сильних особистостей та їхні відчайдушно сміливі наміри боротися за волю, звільнити рідну землю формували самосвідомість поета, дозволяли йому відчувати себе складовою великого поняття український народ. Саме ідентифікаційне почуття як основа самосвідомості з її культурологічним, соціальним аспектами сприяли появі рядків «Тарасової ночі», в основу яких лягли події під Переяславом у травні 1630 року, коли відбувся бій козаків під керівництвом Тараса Трясила проти військ польського гетьмана С. Конєцпольського:

*Обіззався Тарас Трясило
Віру рятовати,
Обіззався орел сизий,
Та й дав ляхам знати!*

Як і у Шевченка, у поезіях Бернса створено образи сміливих, вольових людей, які за правду, не вагаючись, можуть піти на страту. Таким є Макферсон – герой балади «Макферсон перед стратою». Персонаж є надзвичайно мужньою людиною, яку бентежить одне – доведеться попроситися з життям через підступну зраду. По дорозі на шибеницю Макферсон прощається з сонячним світлом і всім, що є під небесами, але йому не страшно помирати, адже найдорожчим виявляється поняття честі:

*Прощай, прощай, зелений гай,
Прощай, пташиний спів,
Нехай ганьба сплямить раба,
Що вмерти не посмів!*

Привертали увагу Шевченка і події, пов'язані з боротьбою українського народу проти турецького-татарських загарбників. Вони стали сюжетною основою поеми «Іван Підкова», історії про козацького ватажка другої половини XVI ст., відомого в народі походами проти турків.

На переконання С. Цвілюка, ідеалізація поетом минулого зовсім не випадкова [13]. Вона проступає як туга за минувшиною, як прагнення хоч у художній реальності наблизитися до мрії:

<i>Було колись –</i>	<i>Вмілі панувати.</i>
<i>в Україні</i>	<i>Панували, добували</i>
<i>Ревілі гармати;</i>	<i>І славу, і волю ...</i>
<i>Було колись –</i>	<i>Було колись добре жити</i>
<i>Запорожці</i>	<i>На тій Україні ...</i>

Роберт Бернс часто звертався до історичних подій, згадуючи в зв'язку з боротьбою французьких республіканців героїчну боротьбу шотландців за волю. Він написав оду «Брюс до своїх людей під Баннокберном», яка є енергійним закликком до бою за волю з Едвардом, що несе шотландцям кайдани:

*Ви, хто лив за волю кров!
Хто за Брюсом часто йшов!
Хоч умріть тепер, хоч знов
Волю принесіть!*

Звертаючись до героїчного минулого і запозичуючи там окремі історичні постаті, поети часто їх ідеалізують.

Поруч з поемою про Івана Підкову виокремлюється інший твір Шевченка «Гамалія», у якому поет відображає весь похід, бій у Царгороді, повернення козаків на рідну землю з перемогою. Основою для тексту послужили народні думи з такою ж переконливо-тужливою героїкою й оповідями про Самійла Кішку, Олексія Поповича, Марусю Богуславку, Івана Богуна та інших. На відміну від Івана Підкови Гамалія не історична особа, але в 17-18 ст. серед козацької старшини було кілька Гамалій. Зустрічається цей герой і в «Історії русів». Це узагальнений образ козацького ватажка. І це зовсім не випадково. Ще В. Антонович, виступаючи на засіданні Товариства Нестора-літописця, зазначав, що «поет відтворює живий і суцільний образ доби, оживлює і виводить перед очі читача окремі особи, цілі покоління» [1, с. 146].

Ватажок Гамалія у поемі збережений у тісних зв'язках з козацтвом. Запорожці плывуть у Туреччину, а «Попереду Гамалія Байдаком керує»:

*У Скутарі – передмісті Стамбула –
Він у самому неклі бою.*

*Гамалія по Скутарі –
По пеклі гуляє,
Сам хурдігу розбиває,
Кайдани ламає.*

Гамалія здобуває славу «*На весь світ великий, на всю Україну*». І зовсім не страшно, що Гамалія – герой вигаданий чи радше збірний, такий, що ввібрав у себе мрії, надії та сподівання Кобзаря. Шевченко намагається викликати у своїх сучасників захоплення козацтвом. Адже вони завжди були вільними. Поет прагнув донести до кожного українця необхідність бажання скинути з себе рабські пута і відродити козацьку звитягу й громадянську мужність. «*Тої слави козацької вовік не забудем*». Зрозумівши перш за все для себе, поет намагався переконати інших, що на величних ділах козаків і треба виховувати ідеал воїна, громадянина, патріота. Та прагнення не завжди співпадають з реальною можливістю. Саме тому і з'являються тяжкі думи. Кобзар говорить про героїку давно минулого як про «диво», що відійшло навіки:

*«Все йде, все минає – і краю немає,
Куди ж воно ділось? відкіля взялось?» –*

ставить він питання в поемі «Гайдамаки». Порівнюючи героїзм козаків із рабською упокоренністю їх нащадків, своїх сучасників, він прагне розбудити вільний козацький дух українців, підняти їх на боротьбу. Поет вірить і пише про це в іншому тексті:

*«Слава не поляже;
Не поляже, а розкаже,
Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда
І чії ми діти».*
(«До Основ'яненка»).

Для Шевченка козацтво завжди ототожнювалося з волею і славою України. А на присуд «общечеловеков» (термін Максима Соколова), що, мовляв, «гайдамаки не воїни, — разбойники, воры, пятно в нашей истории...» відповідав:

*«Брешеш, людоморе!
За святу правду-волю
Разбойник не стане,
Не розкує закований
У ваші кайдани
Народ темний, не заріже
Лукавого сина,
Не розіб'є живе серце
За свою країну».*

Як і Шевченко, Бернс натхненно оспівує історичне минуле та національні традиції свого краю. З надією та гордістю згадує поет героїчні подвиги шотландських борців за незалежність, захоплюється незламною

волелюбністю свого народу. Усі твори Бернса, незалежно від їхньої тематики, пройняті впевненістю в тому, що Шотландія знову буде вільною.

Своєрідним патріотичним гімном стала балада автора «Джон Ячмінне зерно», в якій поет прославив рідний народ, майстерно використавши для цього образ шотландського фольклору. Тяжкі випробування, що випали на долю шотландського народу, не зламали героя, а загартували, виховали в ньому риси характеру, що забезпечать перемогу у вирішальному бою.

В сюжет балади покладено протистояння королів і народу. Жорстокі й віроломні королі заорюють Джона Ячменя у землю, а коли він вибивається з-під неї, зрізують під корінець, молотять, віють, кидають у вогонь, розтирають між жорнами. Але Джон Ячмінь продовжує жити і сповнювати мужністю серця знедолених. Описуючи підлу змову королів, що поклялися згубити Джона Ячменя, Бернс в алегоричній формі зображає героїчне минуле шотландського народу і висловлює тверду певність у справедливості його багатовікової боротьби. Запоруку перемоги Бернс бачить в єдності і згуртованості шотландців:

*Нехай же кожний піднесе
За Джона келих свій,
Щоб рід його не припинявсь
В Шотландії старій!*

С. Цвілюх зауважує, що дух української свободи домінує у творах Шевченка, коли йдеться про героїв-месників, які воювали проти жорстокої кривди, що їх зазнавали українські родини і від кріпосників-ляхів, і від «жидів поганих», і від «хижої степової птиці» – диких кримськотатарських орд, що рвали живе тіло України, грабували й руйнували життя її народу, забирали в рабство молодь [13].

Надзвичайно велику роль у творчості Шевченка щодо формування його самосвідомості відіграють ті героїчні сторінки нашої минувшини, які пов'язані з українським козацтвом. Запорозька Січ і козацьке лицарство – це феноменальне явище української історії, ціла епоха в житті українського народу, його легендарне минуле, синонім свободи й національної гідності, героїзму й патріотизму. Козацька минувшина України цікавила Шевченка з молодих літ, її ідеалізація відчувається у найперших поетичних творах «Кобзаря», поемах й історичних піснях, в яких він із романтичною захопленістю, в різнобарвних образах відтворює сюжети з часів буйного козацького життя, сміливих воєнних походів запорозьких лицарів.

Звернення до козацьких часів було співзвучним до настроїв Шевченка, які увесь час повертали його до одвічних джерел християнської духовності, про що свідчить поема «Іржавець» – один із найкращих творів поета. Головний зміст поеми – історичні події, що відбувалися в Україні після трагічної Полтавської битви 1709 року у зв'язку з долею

Іржавецької ікони Богоматері із козацької Церкви св. Покрови на Січі. За переказами, ікона мала чудодійну силу і вважалася захисницею запорозьких козаків. Перед походами на ворогів України, запорожці, зверталися до неї з молитвою. Образ ікони у поемі символізує долю самої України.

Усе своє життя Бернс усвідомлював себе народним поетом, покликаним служити своїй батьківщині.

Наприкінці XVIII ст. внаслідок загарбування Шотландії Англією і докорінної перебудови економіки аграрної до того країни було розорено десятки тисяч шотландських трудівників-селян, орендарів, дрібних ремісників. В Шотландії панували злидні і голод, вибухали голодні бунти. Катастрофічно збільшувалась армія безпритульних бродяг, що блукали країною, шукаючи праці й хліба. Відгуком на такі події став один із найкращих творів Р. Бернса «Веселі жебраки», визнаний як обвинувальний акт проти суспільного ладу, який прирікав тисячі людей на безробіття, голод, жебрацтво. Водночас це величний гімн простому бідному люду, що в найтяжчих умовах зберігає життєрадісність, душевне благородство, почуття власної гідності і понад усе все шанує свободу, незалежність і любов до рідної країни.

Найбільш гнівним з усіх творів, написаних Р. Бернсом у перший період своєї творчості, в якому безмежна любов до народу та ненависть до його гнобителів і передчуття неминучої боротьби злилися в єдиний нищівний потік, є сатира «Звернення Вельзевула». Аналізуючи її, І. Симоненко зазначає: «Сатиру цю, гірку і нещадну, написано нібито кров'ю серця. В ній втілюється весь біль, що його відчував поет з юнацьких років, спостерігаючи жорстоку долю шотландського народу; вся ненависть і зневага, що роками накопичувались в його душі щодо панівного класу, який з нелюдською жорстокістю будував свій добробут на кістках та крові інших людей; вся полум'яна жага свободи й незалежності, що спалювала його з часів, коли він усвідомив себе шотландцем; вся його геніальна майстерність» [10, с. 74].

«Звернення Вельзевула» – відгук на подію, що мала місце в Шотландії 1786 р. П'ятсот шотландських селян, які жили в страшених злиднях і знаходились на грані голодної смерті, не захотіли далі терпіти знущання і самоуправства землевласників і висловили бажання покинути Шотландію і поїхати до Канади. Америка здавалася їм країною свободи і справедливості, в якій вони зможуть побудувати нове, вільне, незалежне життя. Але англійський уряд, стурбований масовою еміграцією дармової робочої сили, наказав приборкати «бунтівників» і повернути їх «законним власникам». Повний заголовок сатири такий: «Звернення Вельзевула до його милості графа Бредалбейна, президента високої гірської громади, скликаної 23 травня цього року в Шекспірі (Ковент Гарден) для погодження заходів проти наміру п'ятисот горян, що наважились були (як повідомив пан М. Еппелкрос) тікати од своїх законних

панів і господарів, чиєю власністю вони є, і емігрувати з земель пана Гленгарідо до Канади в пошуках тієї фантастичної речі, що зветься волею». Поет у творі виходить далеко за межі події, що стала безпосередньою темою сатири, і пише текст, в якому, як у дзеркалі, відбито всю мерзенність тогочасного ладу.

У своїх творах національні поети Шотландії та України – Бернс та Шевченко не бачать для своєї батьківщини майбутнього, відокремленого від минулого. Час, у якому існує Шотландія бернсових балад та пісень, Україна, представлена шевченківськими модифікаціями давніх дум мають ознаки часу міфологічного, чітко розділеного на час сакральний, що був «колись, дуже давно», та час профанний, який не сполучається ані з минулим, ані з майбутнім, а лише безкінечно обертається по колу в теперішньому. У Бернса:

*Забудь, Шотландіє моя,
Свою колишню славу!
Забудь своє гучне ім'я,
Звеличене по праву!
Розпука душу рве мою —
Ми в рабстві жити мусим!
О, чом я не поліг в бою
З Уоллесом чи Брюсом!*

Або у Шевченка:

*Було колись — в Україні
Ревіли гармати;
Було колись — запорожці
Вміли панувати.
Панували, добували
І славу, і волю...*

Саме такої думки дотримується у своєму дослідженні Є. Зарудний [6].

Р. Бернс, як і Т. Шевченко, став тією постаттю, яка була необхідна для самоутвердження нації. Він захоплював писав про героїчне минуле співвітчизників («Брюс — шотландцям», «За тих, хто далеко», «Якобіти на словах»), співчував Французькій революції, оспівував свободу, незалежність, відвагу.

«А Бернс усе-таки поет народний і великий», – так писав Шевченко про Бернса. Два великих художника слова двох великих народів посіли важливе місце не лише в історії та культурі своїх народів, а й у свідомості українців та шотландців.

Література

1. Антонович В. Б. О воспроизведении исторических событий в поэзии Шевченка: Чтение в историческом обществе Нестора-летописца / В. Б. Антонович. // ЧИОНЛ. – Кн. II. – К., 1888. – С. 145-149.

2. Бернс Р. Поезія / Р. Бернс.
3. Богородіченко Анна. Роберт Бернс – Кобзар шотландський [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://vsiknygy.net.ua/person/6073/>
4. Буяшенко В. В. Національна самосвідомість українців: Проблема самоідентифікації [Електронний режим]
5. Гуссерль Е. Криза європейського людства / Е. Гуссерль // Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрямки. Хрестоматія. Навч. посібник. – К.: Ваклер, 1996. – С. 63-93.
6. Зарудний Євген. Кобзар і бард. Шевченко і Бернс: великі співці свободи // Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/ukrayina-incognita>
7. Наливайко Д. С. Тарас Шевченко в контексті романтизму та націоналізм [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://shron.chtyvo.org.ua/Nalyvaiko_Dmytro_Serhiiovych
8. Наливайко Дмитро. Тарас Шевченко і українська культура / Д. Наливайко. – Київ-Черкаси, 2000.
9. Савицька О. В. Етнопсихологія / О. В. Савицька, Л. М. Співак. – К.: Каравела, 2011. – 264 с.
10. Симоненко І. П. До характеристики поетичного стилю Роберта Бернса / І. П. Симоненко // Радянське літературознавство. – 1958. – №5. – С. 71-89.)
11. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – С. 562.
12. Франко Іван. Твори: В 20 т. / І. Франко. – К., 1955. – Т.7.
13. Цвілюк С. А. Історична мудрість великого Кобзаря. Історизм та соціально-політичний вимір епічних творів Тараса Шевченка / С.А. Цвілюк. – Одеса: Маяк, 2008. – 312 с.
14. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – К., 1956. – 591 с.

Стаття надійшла до редакційної колегії 20.11.2013 р.

Рекомендовано до друку докт.філол.наук, професором Козликом І. В., канд.філол.наук, доцентом Девдюк І. В.

THE MANIFESTATION OF NATIONAL IDENTITY IN THE WORKS BY TARAS SHEVCHENKO AND ROBERT BURNS

A. M. Martynets

*Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk;
the Chair of World Literature; 76000, Ivano-Frankivsk,
str. Shevchenko 57, ph. +380 (342) 59-60-63*

This article analyzes the works of T. Shevchenko and R. Burns through the prism of their appeal to the historical past and finding there the support for the formation of the national consciousness of the authors.

Key words: *national identity, poetry, historical past.*